HSR London International Conference on Multidisciplinary Academic Research
(HSR-ICMAR) 2026
https://houghtonstreetreview.com/index.php/conference

NIDO (MUROJAAT) USLUBI (أسلوب النداء): ARAB TILI NAHVIDA MUROJAAT KONSTRUKSIYALARINING GRAMMATIK TAHLILI

Rashidova Umida Mirabitovna
Alfraganus universiteti talabasi

Raximjanov Masrur Nugmanovich
Ilmiy rahbar: v.b.dot.PhD
https://doi.org/10.5281/zenodo.21449580

Annotatsiya: Mazkur maqola arab tili nahvidagi "nido uslubi" (أسلوب النداء) — biror shaxs yoki narsaga murojaat qilish, uni chaqirish ma’nosini ifodalovchi maxsus sintaktik konstruksiyani tahlil qilishga bag‘ishlangan. Maqolada nido harflarining to‘liq ro‘yxati va ularning masofaviy-semantik farqlari, munado (chaqirilayotgan shaxs)ning turlari va i’rob (mabniy bo‘lish yoki mansub bo‘lish) xususiyatlari, nido harfi va munadoning hazf (tushirib qoldirilishi) holatlari hamda istig‘osa va nudba kabi maxsus nido konstruksiyalari izchil yoritilgan. Tadqiqotda tavsifiy va komponent tahlil metodlaridan foydalanilgan.

Kalit so‘zlar: nido, أسلوب النداء, munado, nido harflari, istig‘osa, nudba, mabniy, arab tili nahvi, murojaat uslubi

KIRISH. Arab tili nahvida insho (irodaviy-hissiy) jumlalar toifasiga kiruvchi muhim uslublardan biri — nido (murojaat) uslubidir. Nido — bu maxsus harflar yordamida biror shaxs yoki narsani chaqirish, unga murojaat qilish ma’nosini ifodalovchi grammatik konstruksiyadir. Bu uslub kundalik muloqotdan tortib, badiiy adabiyot va notiqlik san’atigacha barcha nutq turlarida keng qo‘llaniladi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, nido uslubi o‘ziga xos i’rob qoidalariga ega bo‘lib, unda "mabniy" (bino qilingan, o‘zgarmas) holat muhim o‘rin tutadi — bu esa arab tilining odatiy mu’rab (i’roblanadigan) tizimidan farqli, alohida grammatik mexanizmni namoyon etadi. Shuningdek, nido uslubi doirasida istig‘osa (yordam so‘rash) va nudba (motam, afsuslanish) kabi maxsus semantik-uslubiy kichik turlar ham mavjud bo‘lib, ular alohida chuqur o‘rganishni talab qiladi.

Maqolaning maqsadi — nido uslubining tarkibiy qismlarini, nido harflarining semantik farqlarini, munadoning turlari va i’rob xususiyatlarini hamda maxsus nido konstruksiyalarini tizimli tarzda yoritishdan iborat. Ushbu maqsaddan kelib chiqib quyidagi vazifalar belgilandi: 1) nido harflarining ro‘yxati va ma’no farqlarini ko‘rsatish; 2) munado turlarini va ularning i’rob holatlarini tahlil qilish; 3) hazf hodisalarini yoritish; 4) istig‘osa va nudba konstruksiyalarini ko‘rsatish. Tadqiqotda tavsifiy va komponent tahlil metodlaridan foydalanildi.

Nido harflari va ularning semantik farqlari. Arab tilida nido uchun beshta asosiy harf qo‘llaniladi, ularning har biri o‘rtasidagi masofaviy-semantik nozik farqni bildiradi. يَا — eng universal va eng ko‘p qo‘llanadigan nido harfi bo‘lib, u ham yaqin, ham uzoqdagi murojaat qilinuvchiga nisbatan ishlatiladi: يَا خَالِدُ (ey Xolid). أَ va أَيْ — faqat yaqindagi shaxsga murojaat qilishda ishlatiladigan harflar bo‘lib, ular nisbatan kam qo‘llaniladi va ko‘proq klassik matnlarda uchraydi.

آ va أَيَا — bular uzoqdagi yoki e’tiborsiz, xayolga cho‘mgan shaxsga qattiqroq ovoz bilan murojaat qilish uchun ishlatiladigan harflardir: أَيَا غَافِلًا انْتَبِهْ (ey g‘aflatdagi, hushyor bo‘l). Shuningdek, وَا harfi maxsus nudba (motam, afsuslanish) uslubida qo‘llaniladi, bu haqda keyingi bo‘limda batafsil to‘xtalinadi. Bu besh harfning mavjudligi arab tilida murojaatning nozik hissiy-masofaviy ottenkalarini aniq ifodalash imkonini beradi, bu esa boshqa ko‘plab tillarda, jumladan o‘zbek tilida (unda faqat bitta universal "ey" undov so‘zi mavjud) uchramaydigan boylikdir.

Munadoning turlari va i’rob (mabniylik) xususiyatlari. Munado — bu nido harfidan keyin keluvchi, chaqirilayotgan shaxs yoki narsani bildiruvchi so‘zdir. Munado besh turga bo‘linadi, ularning har biri

o‘ziga xos i’rob xususiyatiga ega. Birinchi tur — mufrad alam (بجخ atoqli ot, bir so‘zdan iborat), bu tur mabniy holatda, xuddi u marfu’ bo‘lgandagi harakat bilan keladi: يَا خَالِدُ! (bu yerda خَالِدُ damma bilan mabniy, garchi u texnik jihatdan i’roblanmasa ham, uning holati marfu’ mahalida turadi).

Ikkinchi tur — nakira maqsuda (aniq, muayyan shaxsga qaratilgan noaniq ot), bu ham birinchi turga o‘xshab mabniy marfu’ holatda keladi: يَا رَجُلُ! (ey kishi! — muayyan bir kishiga qarab aytilganda). Uchinchi tur — nakira g‘ayri maqsuda (aniq bo‘lmagan, umumiy murojaat), bu tur esa mansub holatda keladi: يَا رَجُلًا خُذْ بِيَدِي! (ey (har qanday) kishi, qo‘limdan tut!) — bu yerda muayyan shaxs nazarda tutilmagan.

To‘rtinchi tur — mudaf (izofa tarkibidagi munado), bu tur ham mansub holatda keladi, chunki u izofa tarkibida boshqa so‘zga bog‘langan: يَا عَبْدَ اللهِ! (ey Abdulloh!, so‘zma-so‘z "Allohning qibi"). Beshinchi tur — shibhul mudaf (mudafga o‘xshash, ya’ni o‘zidan keyin to‘ldiruvchi talab qiluvchi birikma), bu ham mansub holatda keladi: يَا طَالِعًا جَبَلًا! (ey tog‘qa chiquvchi!). Shunday qilib, faqat birinchi va ikkinchi turlar mabniy (marfu’ holatida qotib qolgan), qolgan uch tur esa to‘liq mansub i’robga ega bo‘ladi.

Nido harfi va munadoning hazf (tushirib qoldirilishi) hodisalari. Arab tili uslubiy imkoniyatlaridan biri sifatida nido harfi ba’zan matn ichida tushirib qoldirilishi mumkin, ayniqsa munado aniq va kontekstdan tushunarli bo‘lganda. Bunday holatda nido ma’nosi faqat kontekst va ohang orqali anglashiladi: رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً (Rabbimiz, bizga bu dunyoda yaxshilik ber) jumlasida اَی yoki يَا nido harfi tushirilgan, lekin ma’no "ey Rabbimiz" tarzida tushuniladi.

Shuningdek, ba’zi maxsus konstruksiyalarda munadoning o‘zi tushirilib, faqat nido harfi va undan keyingi xabar qoladi — bu ko‘proq she’riy va notiqlik uslubida uchraydi. Bundan tashqari, أَيُّهَا va أَيَّتُهَا (ey!) konstruksiyalari alohida o‘rin tutadi — bu yerda أَيُّ mabniy munado bo‘lib, undan keyingi ism (masalan أَيُّهَا النَّاسُ — ey odamlar!) texnik jihatdan na’t (sifat) vazifasini bajaradi, bu esa noaniq umumiy otlarga (allomiy bo‘lmagan) to‘g‘ridan-to‘g‘ri murojaat qilish imkoni bo‘lmagan hollarda qo‘llaniladigan muhim vosita hisoblanadi.

Maxsus nido konstruksiyalari: Istig‘osa va nudba. Nido uslubi doirasida ikkita maxsus semantik-uslubiy kichik tur mavjud. Birinchisi — istig‘osa (الاستغاثة), ya’ni yordam so‘rash ma’nosidagi nido bo‘lib, unda odatda يَا harfidan keyin munadoga لِ (lom) harf-jar qo‘shiladi: يَا لَلهِ لِلْمَظْلُومِ! (ey Alloh, mazlumga yordam ber!). Bu konstruksiyada birinchi لِ (fathali) yordam so‘ralayotgan shaxsga, ikkinchi لِ (kasrali) esa yordam berilishi kerak bo‘lgan shaxsga tegishli bo‘ladi — bu ikki لِ o‘rtasidagi harakat farqi ularning semantik vazifasini aniq ajratib turadi.

Ikkinchisi — nudba (النُّدْبَة), ya’ni motam tutish, afsuslanish, yo‘qotilgan yoki og‘riq keltiruvchi narsa-shaxsga achinish ma’nosidagi nido bo‘lib, bu maqsadda maxsus وَا harfi ishlatiladi: وَا حَسْرَتَاهْ! (voy, hasrat!), وَا مُعْتَصِمَاهْ! (voy, Mu’tasim!) — bu so‘nggi misol tarixiy voqeaga asoslangan mashhur ibora bo‘lib, unda yordam so‘rovchi xalifa Mu’tasimga murojaat qilingan holat tasvirlanadi.

Nudba konstruksiyasining o‘ziga xos morfologik xususiyati shundaki, unda ko‘pincha so‘z oxiriga ا (alif) va ه (sokin ha, waqf holatida) qo‘shiladi — bu "alif an-nudba" deb ataladi va u so‘zga cho‘zilgan, hasratli ohang beradi. Bu ikki maxsus konstruksiya nido uslubining shunchaki oddiy chaqiruvdan tashqari, chuqur hissiy-ekspressiv vazifalarni ham bajarishi mumkinligini ko‘rsatadi.

Amaliy tahlil: Nido uslubining turli matnlarda qo‘llanishi. Nido uslubining amaliy qo‘llanishini yaqqolroq ko‘rsatish uchun turli uslubiy matnlardan olingan namunalarni ko‘rib chiqish foydalidir. Diniy-notiqlik uslubida يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا (ey imon keltirganlar!) konstruksiyasi Qur’oni karimda eng ko‘p takrorlanadigan nido shakllaridan biri bo‘lib, u jamoaga qaratilgan umumiy, hurmatli murojaatni ifodalaydi. Bu yerda أَيُّ mabniy munado, undan keyingi هَا tanbih harfi, الَّذِينَ آمَنُوا esa أَيُّ ga na’t (sifat) vazifasini bajarmoqda.

Badiiy-she’riy uslubda esa nido ko‘pincha his-tuyg‘uni kuchaytirish, o‘quvchi yoki tinglovchi e’tiborini tortish uchun ishlatiladi: يَا لَيْلُ طُلْ! (ey tun, uzayrgin!) kabi konstruksiyalarda shoir jonsiz narsaga ham murojaat qilib, unga insoniy xususiyat (uzayish qobiliyati) yuklaydi — bu uslubiy vosita "tashxis" (jonlantirish) san’ati bilan uzviy bog‘liq.

Kundalik so‘zlashuv uslubida esa nido ko‘pincha qisqartirilgan, hazf qilingan shaklda uchraydi — masalan oddiy muloqotda يَا so‘zi butunlay tushirilib, faqat munadoning o‘zi ohang bilan aytiladi: خَالِدُ، تَعَالَ! (Xolid, kel bu yoqqa!) kabi holatlarda rasmiy nido harfisiz ham murojaat ma’nosi to‘liq anglashiladi. Bunday uslubiy tahlil nido konstruksiyasining nafaqat grammatik qoidalarga, balki nutq janriga ham chambarchas bog‘liq ekanligini ko‘rsatadi.

XULOSA

O‘tkazilgan tahlil natijasida quyidagi xulosalarga kelindi. Birinchidan, nido uslubi arab tilida beshta maxsus harf (يَا، أَ، أَيْ، آ، أَيَا) yordamida shakllanadigan, murojaat va chaqiruv ma’nosini ifodalovchi grammatik konstruksiya bo‘lib, har bir harf o‘ziga xos masofaviy-hissiy ottenkaga ega.

Ikkinchidan, munado besh turga (mufrad alam, nakira maqsuda, nakira g‘ayri maqsuda, mudaf, shibhul mudaf) bo‘linadi, bulardan dastlabki ikkisi mabniy marfu’ holatda, qolgan uchtasi esa mansub holatda keladi — bu farq munadoning shakliy-sintaktik murakkabligiga bog‘liq.

Uchinchidan, nido uslubi doirasida istig‘osa (yordam so‘rash) va nudba (motam-afsuslanish) kabi maxsus kichik turlar mavjud bo‘lib, ular o‘ziga xos qo‘shimcha grammatik belgilar (لِ harf-jar, alif an-nudba) bilan ajralib turadi.

Xulosa qilib aytganda, nido uslubi arab tili sintaksisining hissiy-irodaviy jihatini ifodalovchi muhim vositalardan biri bo‘lib, uni chuqur o‘rganish diniy, badiiy va notiqlik matnlarini to‘g‘ri tushunish va tahlil qilish uchun zaruriy ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Sībawayh, ‘Amr ibn ‘Uthmān. Al-Kitāb. — Al-Qāhira: Al-Khānjī, jild II.
2. Ibn ‘Aqīl, Bahā’ ad-Dīn. Sharh Ibn ‘Aqīl ‘alā Alfiyyat Ibn Mālik. — Bayrūt: Dār at-Turāth, jild II.
3. Al-Ghalāyīnī, Muṣṭafā. Jāmi‘ ad-Durūs al-‘Arabiyya. — Bayrūt: Al-Maktaba al-‘Aṣriyya, jild III.
4. Ḥasan, ‘Abbās. An-Naḥw al-Wāfī. — Al-Qāhira: Dār al-Ma‘ārif, jild III.
5. Ibn Hishām al-Anṣārī. Mughnī al-Labīb ‘an Kutub al-A‘ārīb. — Dimashq: Dār al-Fikr.
6. Grande B.M. Kurs arabskoy grammatiki v sravnitelno-istoricheskom osveshchenii. — Moskva: Vostochnaya literatura, 2001.
7. Xayrullayev M. Arab tili grammatikasi (morfologiya va sintaksis). — Toshkent: Toshkent islom universiteti, 2010.